

РЕЦЕНЗІЇ

Зоряна ЛАНОВИК, Мар'яна ЛАНОВИК

© 2008

НАУКОВИЙ ПРОЕКТ ЯК ПРОЕКЦІЯ АВТОРСЬКОЇ СЕМІОСФЕРИ

[Рецензія на книгу Анатолія Нямцу „Миф. Легенда. Литература (теоретические аспекты функционирования)”: Монография. – Черновцы: Рута, 2007. – 520 с.]

Сьогодні, коли майже добігає кінця перше десятиліття XXI століття, з'являються узагальнюючі виважені оцінки й аналізи літературного процесу XX століття та його теоретичного осмислення. Десятилітня часова дистанція видається достатньою для більш-менш панорамного всеохопного погляду на філософсько-культурологічну картину минулої епохи. Тому не випадково в українському літературознавстві майже одночасно почали з'являтися монументальні ґрунтовні розвідки, в яких здійснено теоретичні узагальнення домінантних явищ XX століття в їх історико-культурному, теоретико-методологічному чи фундаментально-аналітичному висвітленні. З-поміж таких глобальних розвідок варто назвати монографічні дослідження Тамари Гундорової („Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн”, К., 2005), Дмитра Наливайка („Теорія літератури й компаративістика”, К., 2006; „Коспаративістика й історія літератури”, К., 2007), Романа Гром'яка („Орієнтації. Розмисли. Дискурси”, Тернопіль, 2007), Ярослава Поліщука („Література як геокультурний проект”, К., 2008; „Пейзажі людини”, К., 2008).

Як відомо, минуле століття відзначалося строкатістю філософських підходів до мистецьких феноменів, у тому числі й різновекторністю художньо-естетичних пошуків у царині літературній. Тому кожен із названих авторів зосереджувався на певних явищах, виходячи із власної інтерпретаторської позиції, структуруючи свої дослідження з огляду на особливості власної наукової, чи й загалом особистісної світоглядної концепції.

При першому знайомстві з монографією Нямцу можуть виникнути деякі сумніви щодо суміжності чи й навіть сумісності її окремих структурних частин. Проте саме вони і є центруючими векторами інтелектуальної семіосфери їх автора, тому аналіз архітекτονіки цього наукового проекту слід підпорядковувати центральному принципу рецептивної естетики – індивідуалізації особистісного сприйняття, а, отже, й інтерпретації аналізованих феноменів. Тим більше, що мова йде про наукову монографію високого академічного гатунку, розраховану на фахівців-літературознавців, філософів, культурологів (як це зазначається в анотації книги). Це не означає, що наукова праця не буде цікавою для пересічного читача-інтелектуала, чи не стане в пригоді освіченому студенту-філологу як надійна теоретико-методологічна опора при вивченні різноманітних літературних явищ. Обравши саме таке жанрове визначення свого проекту, а, отже, і специфіку його функціонального призначення, її автор обрав і свободу форми та послідовності викладу матеріалу, а також своєрідний дещо есеїстичний стиль викладу, що, зрештою, сприяє й зацікавленню компетентного читача і спонукає до відкритого діалогу з ним.

Загалом структуру наукової візії Нямцу визначають три вектори (якщо обмежитися картезіанською системою координат, спростивши багатогранний часово-просторовий феномен до більш-менш осяжних параметрів осмислення і ословлення його складових частин). **Першою** і центральною віссю координат стає архетипна критика, яка в концепції чернівецького науковця набуває форми аналізу традиційних сюжетів і образів у світовій літературі. Ця сфера, з огляду на залучення літературного матеріалу попередніх епох, починаючи від античності, розширює межі наукових зацікавлень автора. Звичайно, він не аналізує детально культурні феномени давніх епох, а лише принагідно залучає необхідний для осмислення аналізованих явищ матеріал. І в цей спосіб подекуди пунктирно, а подекуди магістрально створює наукову панораму, що охоплює кілька тисячоліть світової культури. Якщо послуговатися концепцією Мішеля Фуко, культурологічні пласти в аналітичному окресленні А.Нямцу не просто рівномірно нашаровуються, а палімпсестно проступають крізь товщу осмислюваного матеріалу, творячи багатогранний науковий дискурс. Окреме поле досліджень становлять образи античності, що чи не найбільше розроблялися у світовій літературі (чи принаймні у європейських). Тому ця вісь може вважатися виміром *широти*

досліджень. Вона охоплює різні мистецькі епохи в сучасному осмисленні тягlosti літературної традиції, культурного передання, динаміки розгортання світової цивілізації, тому, з огляду на значний часово-просторовий вимір, бачиться *горизонтальною*, чи, радше горизонтною (якщо залучити феноменологічну теорію горизонтну). Дослідник переконливо демонструє, як кожне наступне покоління по-новому відкривало, осмислювало чи переосмислювало найвизначальніші світоглядні горизонти європейської культури. Тут окреслюється сфера *лінійного* діалогу епох і культур.

Друга концептуальна вісь, що, безперечно, творить інтелектуальну *вертикаль* авторської семіосфери, є літературознавча біблеїстика – вона виводить коло осмислюваних проблем за межі іманентного світу – у трансцендентні виміри буття та можливості його осягнення людською свідомістю (чи принаймні ірраціональні спроби проникнення у них). Навіть не звертаючись прямо до теологічних проблем християнства, автор свідомо чи несвідомо проектує власні спостереження у царину духовності, моралі, божественного діалогу (за Бульманом), що є вертикаллю/світовою віссю людської цивілізації. У поле зору дослідника потрапляє велика кількість літературознавчих і суміжних явищ. Центральною ж проблемою залишається актуалізована у сучасному науковому дискурсі проблема канону і його трансформації чи деформації. Основна увага у цьому сенсі звернена все-таки на Новий Заповіт (хоча долучаються й окремі вкраплення старозавітних текстових структур, як-от переосмислення образу Каїна чи філософії Екклезіаста). Цим автор виявляє прихильність чи власну приналежність до грецької античної традиції (що відзначалася раціоналізмом і значною мірою матеріалізмом), не наважуючись зануритися у складні психокультурні прояви орієнтального юдейського мислення Старого Заповіту, ірраціональності світосприйняття та позаемпіричності буття.

Ще одна об'ємна сфера зацікавлень автора, яка творить окрему відносно замкнуту площину досліджень – наукова фантастика (якщо звзунти її до суто літературного втілення) чи (у широкому філософському сенсі) футурологія. Вона становить *третьою* структуруючу вісь дослідження. Спрямована у майбутнє, позаемпіричне гіпотетичне осягнення долі людства, вона сприймається як *довжина* авторського світу дослідника (чи, у меркаторному вияві, довгота). Крізь призму аналізованих творів Анатолій Нямцу вдається до філософського осмислення глобальних проблем розвитку людства, подальшої долі цивілізації, можливості виходу з критичних загрозливих ситуацій сучасного суспільства. Услід за авторами-фантастами (особливо творцями антиутопій), літературознавець-філософ намагається змоделювати віртуальний діалог з майбутнім світом, гіпотетичним співрозмовником, що, очевидно, буде керуватися іншими, відмінними від сучасних, принципами осягнення дійсності.

Прикметно, що попри значне і постійне зацікавлення футурологічною тематикою, А.Нямцу майже цілком відмежується від новітніх експериментаторських концепцій в науковій царині. Він послідовно сповідує принципи наукового академізму в його класичному прояві, і світоглядно теж залишається класицистичним (і у сенсі літературної рецепції чи інтерпретації, і у підборі ілюстративного матеріалу, і у власне читацьких симпатіях).

Таким чином, на перший погляд дещо віддалені сфери міфологізму, біблеїстики та футурології цілком укладаються в Лотманівську концепцію семіосфери, що постає як концентрично впорядкована, однак неоднорідна й асиметрична семіотична ієрархія надструктури. У даному разі маємо справу не лише з виявами семіосфер національних літератур, семіосфер різних мистецько-культурних епох, а власне авторської світоглядної семіосфери, до якої включено елементи різночасових і різнопросторових текстових феноменів. Рецензована книга професора Нямцу постає знаковим віддзеркаленням, відбитком авторського науково-філософського осмислення світу й світів – у реальних та віртуальних проекціях, працею, яка фіксує глибину та обшир саме його авторських кодів та наукових зацікавлень. Показовою тут є й інша специфічна риса семіосфери – у ній, за Ю.Лотманом, усі елементи „знаходяться не в статичному, а в рухомому, динамічному співвідношенні, постійно змінюючи формули співвідношення один з одним”. Охопивши у своїй новій книзі пошуки, аналітичні розвідки, теоретичні міркування й висновки попередніх праць, власних досліджень минулих років, автор включив у новий реконструйований текст найвагоміші й перевірені часом власні здобутки (чи, говорячи словами М.Бахтіна, „зрілі плоди тривалого і складного процесу визрівання”), відкинувши те, що з огляду часової дистанції постало другорядним, маргінальним. У такий спосіб новий цілісний науковий проект вченого фіксує мінливість як закон існування семіосфери, котра постійно змінює свою

внутрішню структуру і силу зовнішніх зв'язків. Циркуляція текстів у межах кожної – авторської, національної, історичної – надсистеми безперервно відбувається в різних напрямках, де одні і ті ж тексти часто ретранслюються не одним, а кількома семіотичними центрами. Кожен реципієнт по своєму може окреслювати ці центри. Автор-же пропонує власні маркери у заголовку книги – Міф, Легенда, Література.

Попри те, що семіосфера А.Нямцу увібрала в себе глибинні пласти багатьох національних літератур (автор виявляє широку обізнаність з античною літературою, з багатьма європейськими – німецькою, французькою, англійською, польською, чеською, іспанською, італійською й ін. та неєвропейськими – зокрема північноамериканською та латиноамериканськими літературами; мистецькими системами різних епох), не можна не побачити чи оминати увагою загальнолюдську спрямованість авторського центрування тематики, акцентування власне того виміру, який можна визначити, і як „наднаціональний”, і як „надісторичний”, – антропологічний моральний імператив. Це є також відповіддю на вимогу нашого часу – епохи хаосу, деконструктивізму, безсистемної та неконтрольованої дифузії, що фіксується трансформаціями, деформаціями, руйнуванням канонів, етичних та естетичних законів, жанрових матриць; епохи, яка, за О.Шпенглером, постанала як процес „Смеркання Заходу”, згасання культурних цінностей та кращих надбань цивілізованого світу. Осмислюючи книгу О.Шпенглера, М.Бердяєв писав: „ми стоїмо на межі нової нічної епохи... Істинній духовній культурі, яка віджила свій ренесансний період та вичерпала свій гуманістичний пафос, доведеться повернутися до певних первнів релігійної культури середньовіччя...”. Розуміючи, що „пророцтво філософа, на жаль, збулося, і духовна криза цивілізації у другій половині ХХ століття наполегливо поставила вимогу висунення на перший план загальнозначимих ідеалів та цінностей, які б давали змогу митцям дослідити актуальні проблеми своєї епохи, виявити багатосторонні зв'язки сучасних конкретно-національних процесів з драматичною еволюцією людства в минулому. Утвердження пріоритету загальнолюдських ідеалів над хвилинними інтересами (класовими, ідеологічними і т.п.) по суті є осучасненим підсумком багатовікових духовних пошуків цивілізації. З цієї точки зору і зараз актуально звучить спостереження С.К'єркегора: „Нещастя нашого часу саме в тому, що він став не чим іншим, як „часом”, тимчасовим, що нестерпно не хоче нічого чути про вічність... хоче перетворити вічне в абсолютно зайве, що, однак, не вдасться вовіки віків; адже чим більше уявляють, ніби можна обійтися без вічного і чим більше наполягають на тому, що без нього можна обійтися, тим більше лиш по суті справи, його потребують” (С.21). Тому А.Нямцу своїм світобаченням та власним текстом націлює реципієнта на висновок про те, що „наш складний та швидкозмінний світ потребує чітких моральних орієнтирів, які часто виявляються літературою та мистецтвом в традиційних сюжетах фольклорно-міфологічного та літературного походження” (С.21).

Дослідник акцентує увагу на змістових зв'язках, перегуках конкретно-історичного, національного з універсальним, загальночасовим та надчасовим (у міфі та легенді), позачасовим (у біблійній трансценденції). Так, для автора „міфологічні та легендарні структури постають своєрідним ідейно-естетичним каталізатором і концентратом загальнолюдської пам'яті, що дають змогу через взаємодію багатьох змістових різночасових рядів включати конкретні процеси в контекст світових духовних пошуків й традицій, дослідити аксіологічні детермінанти створюваних мистецьких моделей” (Там само).

Розуміючи, що рецензована книга фіксує сучасний стан авторської семіосфери, яка знаходиться в постійному русі, розвитку, переформатуванні, розростанні, можемо висловити побажання, щоби в майбутньому вона розширилася у сфері українства та української традиції, котра, втім, уже принагідно представлена постатями І.Франка, Лесі Українки, Ольги Кобилянської, П.Тичини, О.Влизька, С.Черкасенка та ін. Прикро лише, що М.Гоголь названий „великим російським письменником” (С.380) і розвідка про нього увійшла до розділу „Живая жизнь” русской классики”. Адже і сама постать М.Гоголя, і його художні твори могли би стати плідним матеріалом для увиразнення власне українського вектора у книзі. Доцільним у цьому сенсі був би переклад монографії українською мовою – для фіксування авторської присутності в українському науковому дискурсі. Це би підсилило вже існуючий україномовний доробок професора Нямцу.

Складність осмислення семіосфери Іншого передусім полягає у складності самого феномена – чужої візії, чужого світобачення, тим більше, якщо його обшири такі розлогі та різновекторні, як у рецензованій праці. Відтак осмислення кожної наукової моделі, як і сама

модель, може розгортатися, добудовуватися і переструктуровуватися до безконечності. У межах рецензії ми можемо лише вказати окремі напрями думки, які окреслюють чи віддзеркалюють рецепцію авторського проекту. Ця проблема ускладнюється тим фактом, що кожна мистецька модель є не лише динамічною, а й віртуальною, тому її структура завжди залишається несяжною й невловимою. Однак вона стає потужним стимулом для досягнення окреслених та аналізованих у ній феноменів, процесів, явищ; вибудовує нові горизонти для нових проєкцій, актуалізацій, конкретизацій з боку читача. Можемо лише побажати плідного діалогу з автором, цікавих пошуків, прочитань та перепрочитань для багатьох поколінь реципієнтів, для яких книга й написана, і для яких автор приготував багато цікавих пропозицій. Бажаємо у процесі читання віднайти у книзі і авторські шляхи, і накреслити нові – свої власні. У цьому сенсі можливості книги А.Нямцу невичерпні.